

Бојан Б. Димитријевић

О НАСТАНКУ РАВНОГОРСКЕ УСТАНИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ 1941. ГОДИНЕ

После капитулације Југословенске војске, у Априлском рату 1941. године, многи њени припадници су избегли заробљавање и одлазак у заробљеничке логоре. Стање у Југословенској војсци на сектору око Ваљева, тих дана, била је слика у малом општег расула које је владало у Краљевини. Војници, који су се кретали по друмовима око Ваљева, бацали су пушке и одлазили кућама. Официри су скидали еполете, а један од официра (52. дивизиона лаких бацача, хрватске националности), приметио је да је локално сеоско становништво „јакo потиштено и неповјерљиво према војсци а нарочито старија годишта”. Овај исти сведок оставио је интересантно сведочанство у коме је приметио и некакву четничку активност на терену око Ваљева. Он пише „рад четника (?-Б.Д.) сводио се на том подручју на заустављању часника (који су се враћали према Ваљеву...) и покушају стварања јачих четничких јединица. Није било изгледа, да нешто створе јер овај крај оскудева шумама, а осим тога војници су били огорчени потпуном дезорганизацијом која је владала у редовној војсци па су журили својим кућама, пошто њемачка војска није првог и другог дана никог заробљавала са тог отсјека”. Вероватно ће се, захваљујући овој чињеници, неки од учесника потоњих догађаја извући од претње да буду одведени у немачко заробљеништво.¹

Немци нису успели да похватају све бегунце који су се кретали по терену са или без оружја. Један део ових људи се бојао повратка у претходна боравишта плашећи се, или једноставно одбијајући да живе уз окупаторе. Већина њих је била по селима или у њиховој близини, појединачно или у мањим друштвима. Становништво их је звало „шумски људи” или „шумци”, без много улажења у њихове пређашње оријентације.

1 Архив Војноисториског института у Београду (у даљем тексту: АВИИ), Пописник -17, к.67, ф.4, 908/4-1

По ваљевском крају прво су се чуле гласине о људима Косте Пећанца и пуковника Драгољуба Михаиловића. Затим помињао се и генерал Љубо Новаковић. Најкасније се чуло о „партизанима”. Поред свих њих тереном су шврљали и поједини криминалци и бивши робијашни, који су такође носили оружје.

Једног мајског дана 1941. коњички каплар Гарде Владета Новаковић који се вратио после капитулације у своје родно село Градац, код Ваљева, чуо је гласине како „неки чика Дража” организује отпор на Равној гори са деловима трупа које су одбиле акт капитулације. У то време двадесетогодишњи Новаковић избегао је одлазак у заробљеништво и са пушком у руци вратио се у своје село, после расформирања своје јединице.

Он је на поменуте гласине, са два своја добра пријатеља, одлучио да отпешачи до платоа Равне горе. Тамо су заиста нашли поменутог „чика Дражу”, пуковника Дражу Михаиловића са његовим људима. Михаиловић је упитао Новаковића за његовог оца: за коју је странку био опредељен и који су му најбољи пријатељи у Ваљеву. Новаковић је одговорио да је његов отац био радикал, а да се понајвише дружи са познатим ваљевским адвокатом и резервним потпуковником Светом Протићем, потоњим организатором отпора у ваљевском крају. Иза задовољавајућег одговора, пуковник је ову групу вратио у њихово село, говорећи им да ће бити укључени у организацију отпора, али да код куће сачекају сигнал за отпочињање акције.²

Сећање Владете Новаковића је једно од низа које илуструју почетак успостављања организације пуковника Михаиловића. Наиме, после априлске катастрофе Југословенске војске, генералштабни пуковник Драгољуб М. Михаиловић стигао је са својим Брзим одредом 2. армије 11. маја на Равну гору, где је успоставио седиште за организовање отпора у окупираној отаџбини. Михаиловић је био ветеран балканских и Првог светског рата. Он је у својој војној каријери, која је почела од уласка у Војну академију 1910. године, прошао низ трупних и штабних дужности, а у сам Априлски рат ушао је као начелник оперативног одељења 2. армије. Ова армија прошла је мучан ратни пут из централне Босне, преко Славоније и Посавине, да би неславно завршила опет у пределима средње Босне, предајући се окупатору и распадајући се по националним шавовима.³

Низ догађаја којима је био сведок, уверили су пуковника Михаиловића у немогућност отпора на терену који је покривала његова армија. Стога је на прве гласине о поведеним преговорима о капитулацији, решио да са војском којом је располагао, крене у Србију где се надао стабилнијем фронту. Инспирисан је био очајном ситуацијом кроз коју

2 Интервју са бившим припадником ЈВуО Владетом Новаковићем, Градац код Ваљева, 2.4.1996

3 Бојан Димитријевић: *Генерал Михаиловић, Биографија 1. део – до маја 1941. године*, Београд 1996

се кретао тих априлских дана, али без сумње и неким својим предратним пројектима, док је радио у Генералштабу на упутствима за јединице које се нађу одсечене од своје главнине.⁴

Крећући се од Шеварлија код Добоја ка Дрини, група генералштабног пуковника Михаиловића сазнала је вести о дефинитивној капитулацији Краљевине. У својим каснијим изјавама Михаиловић каже да је по доласку на Дрину одлучио да по преласку у Србију почне са отпором окупатору. Пре свега рачунао је на људе у западној Србији, где је намеравао да покрене прве оружане акције. Михаиловићев Брзи одред 2. армије је по доласку на Равну гору бројао 26-27 официра, подофицира, војника и жандарма и као такав није представљао никакву борбену и војну вредност, осим симболичне. Стога је генералштабни пуковник Михаиловић одлучио да се прво са својим одредом смести на сигурно место, где не би били изложени претњи од Немаца, и са ког би могао да у тишини успоставља организацију покрета отпора.⁵

Избор Равне горе за седиште био је релативно добар избор. Ова црвеноземљаста висораван, која ће доцније дати своје име читавој Михаиловићевој војсци и политичком покрету, налази се доста близу неколиким српским варошицама, па и Београду, а опет је била врло неприступачна за случајне посетиоце те је тако група „непредате војске” могла неузнемиравана да се консолидује. Главни ослонац пуковника Михаиловића била су околна села Качера, Колубаре, Ваљева, Такова... где је сазнање о „непредатој војсци” расло из дана у дан. Присуство генералштабног пуковника на дотада пустој и забаченој Равној гори, који је настављао отпор са снагама неодређене јачине (а која је у разговорима од уста до уста нарастала у читаву армију), постало је убрзо веома познато по читавој западној Србији. Већ после неколико недеља, отпочеле су сталне посете и доласци различитих посетилаца седишту пуковника Михаиловића. Највећи број посетилаца били су млађи официри и подофицири који су се, привучени гласинама али и патриотским набојем и помућеним осећајима иза априлског пораза, који је захтевао освету, појављивали на Равној гори и прикључивали Михаиловићевој организацији. Знатан број оних који су се појављивали на Равној гори у тим данима, на неки начин су одраније знали за пуковника Михаиловића. То су били његови бивши потчињени, слушаоци из Војне академије, саборци из прошлог рата, породични пријатељи и њихова деца, или они који су пак знали о њему нешто што су чули од његових пријатеља.⁶

Михаиловић је углавном задржао само неколицину придошлица, уврстивши их у своју Равногорску дружину. Остале је упућивао на рад у њихов матични крај да тамо шире организацију отпора, базирајући је

4 Исто, стр. 203-208

5 Исто, стр. 209-237

6 *Lucien Karchmar, Draža Mihailović and Rise of the Chetnik movement 1941-1942, Garland Publishing Inc. NY-London 1987, стр. 82-84*

на стриктним упутствима о тајности рада. Безбедносни и економски разлози нису дозвољени да се на Равној гори ствара јача устаничка формација. Убрзо села на левој и десној страни од Равне горе постала су зона у којој су крстарили разни Михаиловићеви организатори и стварали танку структуру будућег покрета отпора. Њихови задаци су били да по селима попишу сва активна и резервна војна лица која су избегла капитулацију и одвођење у заробљеничке логоре. Затим, требало је пронаћи ветеране прошлих ратова, имућне сељаке и све друге људе чија би активност помогла организацији отпора. Требало је пописати или сакупити све сакривено оружје и војну опрему, направити нове спискове регрута које је по стасавању требало укључити у организацију, и створити какву-такву мрежу из које би се црпеле обавештајне информације, ширити такве вести које би подигле морал становништва, драстично пољуљан поразом и распадом Краљевине.⁷

Задатак који су имали Михаиловићеви организатори није био нима-ло једноставан. Сељаци нису били само под дубоким утиском слома, па тиме и резигнације, већ су дубоко били одбојни и сумњичави према официрима које су кривили за априлски слом. Страх од Немаца је такође био појава која је отежавала рад, јер је Вермахт био немилосрдан према онима који су затицани са оружјем. Појава разбојника на терену такође је погодовала несигурности.

Пуковник Михаиловић је у овим данима активно настојао да успостави везе са околним жандармеријским станицама и остацима локалног апарата, апелујући на националну и патриотску свест која је требало да се покаже у тим тешким данима. Жандарми су посебно били од важности, јер су они били једини Срби којима је у овом периоду остављено наоружање.⁸

Систем који је за организовање своје устаничке војске развио пуковник Михаиловић, био је стриктно територијалан и остао је познат под називом „Упутство бр. 5”. Војноспособно људство са неке територије било је по овом упуту подељено на три „чете”. Људство које је улазило у „прве чете”, састојало се од мушкараца старосне доби од 40 до 50 година и углавном није планирано за активно учешће у акцијама. „Друге чете” биле су састављене од обвезника у распону 30 до 40 година и имало је задатак да врши различите саботаже, позадинске и допунске активности. За људство првих и других чета није било расположивог наоружања, за које се очекивао већи прилив тек у каснијој фази борбе. „Треће чете” су биле састављене од најмлађег људства: од 20 до 30 година. Ово људство најскорије је свршило војну обавезу и сходно њиховој старости требало је да буде укључено у оперативне јединице. Све расположиво наоружање остављало би се за употребу овој категорији. Јединице трећих чета стварале су на територији среза одред који би

7 I. Katchmar, н.д., стр. 84

8 „Књига о Дражи”, уредник Р. Кнежевић, књига 1. Виндзор Канада 1956, I. Katchmar, н.д. стр. 85

носио назив по имену самог среза где је формиран.⁹ У ствари, јединице трећих чета представљале су у току Другог светског рата активне саставе војске ђенерала Михаиловића у Србији.

Организација пуковника Михаиловића на територији Ваљевског округа имала је неколико истакнутих организатора који су створили прилично јаку организацију. На овој територији било је више личности које су се истакле у раду у Михаиловићевој војсци и покрету, али ми смо, сумирајући и њихову каснију важност, фокусирали само пет ликова. Портрети ових личности ројалистичке герилске армије у ваљевском крају укључују у своје црте много карактеристика које дозвољавају да их сврстамо у низ устаничких вођа, какве знамо из дела о Првом српском устанку. Њихова лична харизма умногоме је допринела њиховом утицају, можда пре него идеолошко и политичко одређење. Штавише, личне особине ових ликова често су представљале фактор кохезије наоружаних група Михаиловићеве војске. Ова карактеристика није била специфичност овога краја, нити Србије у целости, већ је дубоко укоренења у новију историју целог Балкана. Марк Мазовер тврди да је и грчки национални покрет отпора ЕДЕС почивао умногоме на сличном утицају личности које су биле фактор организовања на терену.¹⁰ Мада су ниже описани ликови били људи које не бисмо могли да сврстамо у епске хероје, много од тога у њиховим портретима подсећа на стереотипе разних војвода, хајдука, архигоса и барјактара који су комбинујући своје снажне личности и локални углед, стварали иза себе легенду о неустрашивим устаничким вођама.

Светолик–Света Протић – резервни потпуковник¹¹; добро познати ваљевски адвокат, који је захваљујући тој чињеници, имао врло специфичну популарност. Његов висок чин, популарност у округу и лично познанство са Драгољубом Михаиловићем учинило је да буде челни човек у равногорској ваљевској организацији у периоду 1941-42. Он је по политичкој припадности био републиканац. Протић је био најстарији од свих потоњих личности. Имао је овално, широко лице без браде и светле косе. Његов син Часлав-Цале, за кога можемо рећи – интелектуалац, био је такође активни учесник рата на страни ђенерала Михаиловића.

Владимир–Лале Комарчевић – активни капетан I класе (на крају рата потпуковник); рођен 1909. године у селу Градац, код самог града Ваљева, био је познатији по надимку „Лале”. Завршио је пре рата вишу школу Војне академије. Он је био челни човек Михаиловићевих снага на територији Ваљевског округа у периоду касне 1943-1944. године, пре свега зато што је био по чину најстарији официр. Имао је кратку и модерну фризуру и није носио браду. Комарчевић је на фотографијама

9 АВИИ, Четничка архива (Ча), к.61,5/12

10 *Mark Mazower, Inside Hitler's Greece, Yale University Press, N.Haven and London 1993*, стр. 140

11 Сви наведени портрети личности инспирисани су према фотографијама добијеним на увид од г. Владана Радосављевића, 2. 4. 1996. године у Ваљеву

обично у цивилном сакоу, са шајкачом без икаквих ознака. На ногама је имао војничке увијаче типичне за војничку униформу а не за официра. Понекад и цокуле са повијеним дебелим чарапама, наликујући тако Михаиловићевим људима са територије коју су држали Италијани. Лале Комарчевић био је фото-аматер и са собом је увек носио фото-апарат којим је сликао у свим околностима.

Нешко Недић – активни поручник (на самом крају рата мајор)¹²; рођен у селу Лелићу 1914. године, селу које у ваљевском крају слови као гнездо храбрих, оштроумних и силовитих људи¹³. У тој кажи посебно место заузима фамилија Недића. Он је завршио нижу школу Војне академије са 59. класом 1934. године, а у 1939. Недић је био на школовању у вишој школи Војне академије, где је једно полугодиште био слушалац и пуковника Михаиловића, који је тада био предавач на тој школи. Нешко Недић био је изузетно жустре и самосталне природе и командовао је Ваљевским корпусом у дужем временском периоду. Био је танке фигуре, мршав, светле пути и косе. И он је био један од Михаиловићевих команданата који није носио браду. Напротив, његово лице било је увек избријано и био је уредно подшишан. На глави му је била бела шубара без икаквих ознака. На себи носио је чојани јелек и дубоке чизме. Увек на челу колоне, амбициозан и храбар, како многи извори потврђују.

Милош Радосављевић – нижи војнотехнички чиновник (на крају рата капетан I класе). Рођен је у селу Паунама 1903. године. Био је ожењен и имао тројицу синова рођених у годинама пред рат. Његова

12 Унапређење Нешка Недића у чин (активног пешадијског) мајора једино спомиње Александар Милошевић у „*Књизи о Дражи*“, књига 2, стр. 234. Фуснота на страни 1001 у Зборнику докумената Народноослободилачког рата народа Југославије, књига XIV, том 4, у којој се Нешко Недић помиње као мајор, није тачна. Луторовом провером докумената утврђено је да је реч о мајору Пешкићу, а не о Нешку Недићу. Упоредјујући документе из јесени 1945. где се Никола Калабић помиње као потпуковник, постоји могућност да су нека унапређења подељена пред дефинитиван слом на Сутјесци 13. маја 1945. године

13 Сећање архимандрита студеничког Јована Радосављевића, рођеног у Лелићу, сведочи о нарави његових земљака: „Те 1939. године долазим и ја ...у Лелић. Осетио сам да Лелићани поред добрих особина имају и неких чудних, борбених нарави, као да су наслућивали зла ратна времена. И уместо да се радују до краја свечаности, што их је велики и прослављени рођак посетио (епископ Николај Велимировић-прим Г.Д.), они су усред несела и играчке знали да се тако потуку, да по педесетак људи устану на ноге, дограбе ножеве, врљике, каменце и почну се непријатељски тако гонити и тући и бранити, као да је баш прави рат. Неки жандарм узео је пушку са светлим бајонетом и уперео је у ратоборне бундије, на више: „У име закона, назад!“ Али, када је добио мотку преко леђа изгубио се... Такве переле и туче најчешће изазивају неке увреде, кад неко, на пример, момцима у игри пресече коло, или нека друга непреболна увреда за коју се може памтити по неколико месеци, па се оставља за обрачун за саборни дан код цркве о Преображењу или Малом Спасовдану, када се сабира вели свет и кад се на вашару игра цео дан до вечери, или док не избије таква туча. За то време могу се завађени и дану и ноћу више пута срести и мирно, ћутећи један поред другог а проћи, јер се обрачун оставља, пред светом, на вашару, код цркве, као неко јунаштво своје врсте. Архимандрит Јован Радосављевић: *Живот и страдања Жиче и Студенице под окупатором (1938-1945)*, Манастир Хиландар 1993, стр 104-106

супруга била је затворена шест месеци 1942. године у Бањичком логору, због његових активности у покрету отпора. У доба легализације Михаиловићевих одреда носио је дуже бркове. У каснијем периоду његово округло лице краси дуга густа брада и на глави шубара са кокардом, коју је носио укомпоновану са војничком униформом. Неизбежни немачки „шмајсер“, типичан за већину Михаиловићевих старешина, употпуњавао је његову појаву.

Никола Калабић – резервни поручник (на крају 1945. године потпуковник). Био је предратни шеф катастра у Ваљеву, одакле му је и жена била родом. И поред чињенице да није био родом из ваљевског краја, поседовао је изузетно познавање целог округа: терена, фамилија и људи. Калабић је био члан предратног четничког удружења и првобитно је био ангажован у тој организацији из које је прешао у одреде пуковника Михаиловића. Са изузетно великим амбицијама да постане водећа фигура покрета отпора у целој области а и да узме неку од послератних функција у политици, постао је енант террибле целог ваљевског краја и околних области. Још више од амбиција, његов виолетни карактер и појава проузроковали су низ проблема где год би се у округу појавио. У каснијим годинама рата, пратила га је чак и музика уз личну гарду, која је била састављена од најпроблематичнијих личности брзих на оружју или ножу. Калабић је често имао понашање које је штетило самој Михаиловићевој војсци и покрету и ретко је одговарао субординацији. И његова појава са великом и густом брадом, црном шубаром а почесто и са реденицима, уливала је страхопоштовање где год се појављивао. Наоружан је био „шмајсером“ уз који је носио и револвер.¹⁴

Један од портретисаних, Милош Радосављевић, био је на Равној гори већ 16. маја 1941, где је себе ставио на располагање пуковнику Михаиловићу. Он му је дао налог да крене на свој родни терен у околину Пауна и да у том селу, али и Крчмару, Осеченици, Рајковићу, Петници и самој вароши ваљевској, организује људе за отпор. На том задатку остао је Радосављевић све до 1. јула 1941. године.¹⁵

Поручник Нешко Недић и приправник у Министарству иностраних послова (доцније помиње се као поручник) Војислав – Воја Поповић били су први Ваљевци који су били примљени од пуковника Михаиловића у састав ексклузивне групе која је живела на Равној гори. На то је вероватно утицало Нешково и Михаиловићево „познанство“ из више школе Војне академије. Ова двојица су имала задатак да организују отпор у ваљевском крају, али су оперисали са Равне горе. Пресвучени у сељачка одећа, они су крстарили по селима ваљевског краја а улазили су и у Ваљево. Поред организаторских ова двојка је имала и курирске задатке, вероватно са везама у Ваљеву. Према сведоцима, Недић и

14 Карактеристичан опис Николе Калабића видети у: Ратко Обрадовић: *Записи из добровољачке борбе*, књига I, Минхен 1954, стр. 27-9

15 АВИИ. Ча. к.69, 13/4

Поповић су били први који су донели вест да су се у околини појавиле наоружане комунистичке групе, после немачког напада на Совјетски Савез. Нешко Недић је том приликом послао свог помоћника Воју Поповића на Равну гору са поруком да су оружани комунисти виђени у селу Робаје.¹⁶

У ваљевској вароши почетак формирања организације равногорског отпора везан је за поручника Тому Обрадовића. Неко време иза доласка и ситуирања пуковника Михаиловића на Равној гори, дошло је до састанка између њега и резервног потпуковника Свете Протића. Тада је пуковник Михаиловић задужио Протића да преузме команду над целом организацијом у Ваљевском округу. По сећању Владете Новаковића, Света Протић и други су изашли из Ваљева на терен 6. јула 1941 (?).¹⁷

Осмог јула је у Ваљево стигла група официра отпуштених из болнице на Бањици као „заробљеници на одсуству”. У групи су били капетани Љубиша Губеревац, Вучко Игњатовић, Драгољуб Лаушевић и Селимир Поповић. Ту у Ваљеву срели су се са Томом Обрадовићем, а већ сутрадан на проширеном састанку био је и капетан II класе Владимир Комарчевић. У то доба рад организације верне пуковнику Михаиловићу, био је паралелан са сличним који је организован од четничке асоцијације лојалне Кости Пећанцу. Посебно су били истакнути Никола Калабић и Божа Матић. Они су лепили и плакате са ликом војводе Пећанца. Наводно, док је читао плакат Пећанчеве организације, Селимиру Поповићу пришао је Никола Калабић и позвао га да уђе у Пећанчеву организацију, на шта му је овај одвратио да је он већ у организацији пуковника Михаиловића. Иза тога са Калабићем је уприличен састанак где је био и сам потпуковник Света Протић. Десет дана иза тога четворка горепоменутих официра отишла је на Равну гору где је добила нове задатке за рад у крајевима ван Ваљевског округа.¹⁸

У ово доба отпочело се и са формирањем I. ваљевског војночетничког одреда, којим је командовао поручник Нешко Недић, уз помоћ поручника Томе Обрадовића и Воје Поповића. У августу 1941. године овај одред нарастао је до величине од 650 људи. Недићева велика организаторска ангажованост посведочена је и од поручника Ратка Мартиновића, који је прошао кроз село Лелић 18. августа 1941.¹⁹

Активни артиљеријски наредник Милован Недељковић био је један од Михаиловићевих организатора који је обишао готово целу територију Ваљевског округа и суседних срезова стварајући мрежу сарадника покрету отпора. Недељковић, који је био родом из Качера, избегао је такође заробљавање и вратио се у свој завичај. Чувши да је на Равној гори „слободна југословенска војска”, одмах се запутио тамо. Увидевши

16 Ратко Мартиновић: *Од Равне горе до Врховног Штаба*, Београд 1984, стр. 160, 194, 199, 208, 210-213

17 Интервју са Владетом Новаковићем

18 Потпуковник Сергије М. Живановић: *Трети српски устанак (Генерал Михаиловић и његово дело)*, књига II, без места штампања, 1966, стр. 81-82

19 Р. Мартиновић: *Од Равне горе до Врховног штаба*, Београд 1979, стр. 279

његов ентузијазам, пуковник Михаиловић му је поставио низ задатака стварања организације по селима. Наредник Недељковић је извршио седам таквих обилазака терена у којима је обишао: села око Љига, затим око Белановице и ка Руднику, Шилопај, и колубарско-лазаревачком, тамнавском и посавским срезовима. Поред стварања контаката, спискова и мреже сарадника, Недељковић је имао задатке провере организације успостављене од других чланова отпора.²⁰

Пуковник Михаиловић је 1. јула упутно Милоша Радосављевића у Подгорски срез ради организације. Радосављевић пише да је обишао свих једанаест општина овог среза и да је у свакој одредно људе да руководе локалним организацијама. Поред тога, у свакој од општина одржао је говор народу „о организацији и њеној улози и важности”. Радосављевић је провео 20 дана у раду у том срезу. По повратку и реферисању пуковнику Михаиловићу, овај му је наредио да узме нешто људства и оде у Подгорски срез да формира одред од 100 људи. Радосављевић је са 20 војника и заставом 5. пешадијског пука, 27. јула, прешао Колубару и вратио се у Подгорски срез где је формирао одред. Радосављевићев задатак био је да са одредом крстари по срезу „одржавајући ред и дигући морал код народа за организацију Југословенске војске у Слободним Српским Планинама”.²¹

После 27. августа 1941, када је војвода Пећанац издао проглас који је био отворено против устанка, пуковник Михаиловић је послао Радосављевића у Ваљево на састанак четничке подружнице. Обучен у сељачко одело, Радосављевић је 3. септембра ушао у варош и присуствовао овом састанку где су били челни Пећанчеви људи Ваљевског округа: геометар Никола Калабић и касапин Милорад Радић Пинда. Недовршен Радосављевићев извештај оставља нас без информација о овом, без сумње, важном скупу.²²

Резервни поручник Калабић је по неким исказима задавао доста проблема Михаиловићевим организаторима, посебно око стварања 1. ваљевског одреда, јер се и Калабић упутно у стварање организације верне војводи Пећанцу. Изгледа да је иза Пећанчевог прогласа, у Калабићу дошло до колебања па је решио да напусти Ваљево и заупути се на Равну гору. Плашећи се локалних партизана, Калабић је тражио од поручника Нешка Недића осигурање за свој долазак на терен. Поручник Недић је из свог седишта у Рајковићу, где је био уговорен састанак са Калабићем, послао две тројке у сусрет. Међутим, партизани су успели да зауставе Калабића у селу Клинци, познатом комунистичком упоришту – где је било најактивније језгро у фамлији Дудића. Срећом по Калабића, наишао је одред Милоша Радосављевића који је успео да га извуче из погибелни. У Рајковићу, поручник Недић је прилично хладно дочекао Калабића и објаснио му разлике у ставовима

20 АВИИ. Ча. к.75, 5/1

21 Исто, к.69, 13/4

22 Исто

између две организације. Схвативши улогу Михаиловићеве организације, Калабић је продужио ка Равној гори.²³

Сведок Калабићевог септембарског изласка на терен ваљевског краја био је поручник Јакша Ђелевић. Овај активни официр имао је задатак да формира 2. ваљевски војночетнички одред, што је и учинио у септембру уз помоћ поручника Нешка Недића. Наиме, поручник Ђелевић је имао задатак да стигне одред поручника Ратка Мартиновића коме је пуковник Михаиловић издао наређење за одлазак у Босну. Мартиновић се одлучио да не послуша ову наредбу, па се убрзо после одласка са Равне горе са својим одредом од тридесетак људи одметнуо. Штавише, брзо је нашао заједнички језик са оружаним партизанским групама и доцније се укључио активно у њихову организацију. Ђелевић је имао задатак да „подсети” свог класног друга да крене ка Босни. За случај Мартиновићевог одбијања, Ђелевић је требало да разоружа ову групу и спроведе је на Равну гору. Пошто није нашао на Мартиновића, поручник Ђелевић се упустио у формирање 2. ваљевског одреда. Поручник Недић му је дао сва потребна упутства и девет војника, који су „у прсте” знали терен и људе.²⁴

Ђелевић описује атмосферу која је половином септембра 1941. године владала у Лелићу, у који се он запутио да формира одред: „Кад сам се приближавао сеоској кафани, угледам велики број људи, заставе, чујем ларму и повике: „Живео Дража!” То је био прави народни збор, који је коначно решио да се организује одред, Лелићки, како ми рекоше.” Ђелевић је уз подршку неколико виђенијих сељана формирао 2. ваљевски одред, састављен од 125 људи „већином само пушкама наоружаних”. Помоћник поручника Ђелевића био је један локални резервни официр, а командири чета подофицири. Пријавило се још 300 лица, за које није било оружја, па су стављени на списак. „Њих је требало вежбати по партијама и у време кад пољски радови то дозвољавају”.²⁵

На територији Ваљевског округа све војночетничке снаге су потпадале под Групу ваљевских четничких одреда на чијем је челу био потпуковник Света Протић. Његов начелник штаба био је капетан I класе Владимир–Лале Комарчевић. У свом најјачем саставу, у доба врхунца устанка, ова Група одреда имала је пет одреда који су носили назив „Ваљевски” и то: 1. под командом поручника Нешка Недића, затим 2. – поручник Цветковић, 3. – поручник Милош Марић, 4. – капетан Селимир Поповић (?) и 5. – под командом поручника Ивана Милојевића (Миливојевића) (?). Листи „ваљевских” одреда додајемо и „Посавски одред” поручника Косте Миловића (?), „Подгорски одред” (?) Милоша Радосављевића и Колубарску „групу одреда” (?), непозна-

23 Јакша Ђелевић: *Први Дражин ађутант*, Виндзор – Канада 1993, стр. 111-113; „*Књига о Дражи*”, књ. I, стр. 173

24 Ј. Ђелевић, н.д., стр. 56-66

25 Исто

тог састава, под командом резервног мајора Александра Мишића.²⁶ Неколико других одреда формирано је у Качеру. И то: Руднички, Дићи, Бољевачки, Моравички и Пољанички.

Син војводе Живојина Мишића, Александар, био је од првог момента укључен у организацију покрета отпора. Наиме, Драгољуб Михаиловић и Александар Мишић су били блиски и кућни пријатељи. Иако различитих карактера и понашања, имали су чврсто пријатељство, и после Мишићевог пензионисања. У моменту доласка на Равну гору, пуковник Михаиловић је одмах отишао код свог пријатеља, који је у том тренутку био у Струганику и изложио му своје планове. У првим данима организовања пуковник Михаиловић је мајору Мишићу поверио организаторску и командну дужност у реону Колубаре, северно од Ваљева.²⁷

Активност мајора Мишића примећена је и од локалне, квислиншке управе, која је његово присуство регистровала крајем августа у реону Мионице. Поред Мишића ("ноторне пијанице") регистровано је и присуство војвода одметнутих од Пећанчеве организације: Јована Шкаве и Николе Калабића у истој зони.²⁸

Квислиншки апарат је регистровао да је у Каменици у Подгорском срезу, потпуковник Света Протић држао митинг који је топло поздрављен од мештана. Извештај наводи да је Протић веома популаран у том подручју и да је он „републиканац“. Како наводе квислиншке власти, после два дана појавили су се Немци и за казну побили (?) много локалног света. Ситуација на североистоку ка Београду, описана је драматично: „У Лајковцу и Боговађи четници примили власт у своје руке. Наредили су да жандарми иду у цивилу – не дирају се са комунистима – не нападају их. Морал жандарма је гори из дана у дан. До сада их има 50 у бекству. Неки су код пуковника Михаиловића”.²⁹

Опредељивање сељаштва ваљевског краја за устаничке формације у 1941. години текло је неравномерно. Код партизана на самом почетку је било веома мало сељака, и њихову основну борачку снагу чинили су радници, студенти, ђаци и други. Премда је равнаторска војночетничка организација углавном била у формирању и није изводила акције по терену, опредељивање сељака за Михаиловићеву организацију је било масовније. Покретљивост партизанске организације није одговарала сељацима. Како се код војночетничке организације могло остати уз кућу, посед и породицу, то су сељаци масовније приступали тој организацији.

У устаничкој 1941. години регрутација је имала отприлике следећу форму: о „шумцима“ би се обично шапатом по селу пронео глас а онда

26 Потпуковник Сергије М. Живановић: *Трети српски устанак (Генерал Михаиловић и његово дело)*, књига III, без места штампања, 1966, стр. 188-198

27 Б. Димитријевић, н.д., стр. 163-164, 233-236

28 Међуопштински историјски архив у Ваљеву (МОИАН), Збирка преписа, бр. 19, стр. 254

29 Исто

би мања група таквих становника шуме посетила село. Командант такве групе би обично одржао борбени говор на неком сеоском средишту или у кафани. Уследио би упис добровољаца праћен музиком, колом и весељем. Многи би се омладинци одлучивали на лицу места и одлазили би са „шумцима” понесени атмосфером устанка или личним афинитетом. Они за које није било места, због недостатка оружја, остајали су по селима, али прибележени у војноевиденцијске спискове Михаиловићеве устаничке војске.

Устаљена шема по којој су се сиромашнија села опредељивала за партизане а богатија за четнике, такође је стављена под сумњу, још у неким ранијим историографским радовима. Било је случајева да су се богатија села опредељивала за партизане, а сиромашнија за четнике, или чак да је највећи део био пасиван. Такво стање се задржало и током рата. У опредељивању сељака постојале су разлике у оквиру једног села, па чак и у оквиру једне породице. Дешавало се да из исте породице један брат одлази у четнике, а други у партизане, или је отац постао четник, а син партизан. Понегде се сматрало да ће одласком чланова породице на обе стране бити обезбеђена заштита од обе стране. Четник ће бити залог када се појаве четници, а партизан када се појаве партизани.

Приступање организацијама отпора у оквиру једног села много је више зависило од традиционалних или сродничких односа него од економских мотива. Велики значај за опредељивање имао је и избор емисара или организатора који су долазили у село. Њихов углед је умногоме био иницијатор заступање једној организацији. Предратни партијски живот је такође био значајан фактор заступање у устаничке редове. Изглед предратног одборника или неког од виђенијих сељака и те како је био мотор за успешну регрутацију. Партизанска пропаганда која је у првим данима била огрнута у реторику и симболе који су скривали њихов прави револуционарни карактер, утицала је да се у неким селима ваљевског краја јави повећи број сељака за партизанске редове. Тек касније услед покрета и акција настало би дезертирање, или су као 34 нова борца из Бранковине тражили да на капама носе кокарде.³⁰

Исти тренд је владао и за формирање сеоских одбора који су после пропагандних зборована ницали као печурке, да би у току слома устанка дошло до њиховог нестајања или међусобних прогањања. Све податке у којима се указује на њихову бројност, ваља узети са резервом, пре свега подстакнутом њиховом стварном активношћу и бројношћу која увек остаје по страни истраживачког фокуса. Постојање четничке организације Косте Пећанца и њена активност на мобилизацији и стварању одбора по селима чини слику знатно сложенијом него што је она у историографији и литератури описивана.

30 Жарко Јовановић: *Селаштво Србије у Другом светском рату*, Београд 1995. *Passim*